
Productes artístics importats de Flandes a la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana

Marta Miralpeix*

De l'Esclusa a Barcelona

Dins la desenvolupada xarxa marítima mercantil de finals de l'Edat Mitjana, Barcelona ocupà un lloc destacat en les relacions establertes entre la Mediterrània i el mar del Nord, consolidant així unes comunicacions que ja existien amb anterioritat per via terrestre. Al segle XIV, les naus catalanes que sortien del port de Barcelona cap a Flandes, s'aturaven només a València o Alacant i a alguna ciutat andalusa, i el seu destí final era el port de l'Esclusa, a Bruges. La navegació de naus catalanes o amb patrons catalans cap a Flandes fou prou abundant com per regular-ne l'activitat, com ho mostren els capítols del llibre del consolat català a Bruges; ja des del 1330 es crearen mesures proteccionistes per evitar la competència.¹

Altres notícies que documenten el tràfic de naus de la Corona d'Aragó cap a Flandes estan relacionades amb actes de pirateria i del cors a la primera meitat del segle XIV o bé amb viatges específics entre Barcelona i Bruges, com els de Francesc Sabench, Jaume de Magarola, Pere d'Algar, Francesc Roig i Ramon de Casanova.²

El 1340, per exemple, aturats els conflictes entre França i Anglaterra, les principals poblacions flamenques demanaren a Eduard III d'Anglaterra que protegís contra el cors els vaixells catalans que anaven en direcció a Flandes;³ així i tot, les notícies de naus catalanes preses pels anglesos continuaren, com la del 1343 amb mercaders de Barcelona.⁴

El 1373, tot i la protecció concedida per Eduard III als catalans des del 1353, foren preses tres naus mallorquines que anaven o tornaven de Flandes, patronejades per Arnau Beseya, Pere Grallera i Francesc Antolí. Gairebé vint anys

---

* Universitat Autònoma de Barcelona.

1. «Llibre del Consolat dels mercaders catalans en Bruges (1330-1537)» dins Antonio PAZ Y MELIÀ, *Series de los más importantes documentos del archivo y biblioteca del excelentísimo señor duque de Medinaceli*, Madrid, 1922, vol. II.
2. Dolors PIFARRÉ TORRES, *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) a final del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 20-22.
3. Isidore HYE HOYS, *Fondations pieuses et charitables des marchands flamands en Espagne*, Brussel·les, Alfred Vromant, 1882, pàg. 93.
4. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 22.

després, Joan I encara animà a prendre represàlies contra el rei d'Anglaterra per aquest afer.

El 1380, la nau catalana *Sant Cristòfol*, conduïda per Ramon Soberera, carregà a Gènova diverses mercaderies per dur a Flandes i fou sorpresa per una tempesta. Les mercaderies passaren per diverses mans fins a la seva restitució.

Encara el 1383, una nau que havia partit de Barcelona cap a Flandes fou embargada a Bilbao, fet que obligà els magistrats de Barcelona a escriure als comandants de la flota del rei de Castella per solucionar l'afer.⁵

La ja intensa activitat dels catalans a Flandes a finals del segle XIV es veié afavorida per l'acord pres per Felip l'Ardit a Arras el juny de 1389 segons el qual, a petició dels reis de la Corona d'Aragó, nebots seus, s'otorgaven privilegis als mercaders súbdits d'aquests que anessin a mercadejar a Flandes.⁶

El mateix any, a les Corts de Montsó, Joan I autoritzà l'ús de quatre galeres armades anuals per al transport de mercaderies en direcció a Flandes. Aquestes galeres gaudien de diversos privilegis, com l'acollida a les drassanes de Barcelona, amb magatzems per a les mercaderies, o l'exclusiva d'exportació a Flandes de productes de la Corona d'Aragó durant els quatre mesos següents a la seva partida.⁷

El 1433, els magistrats de Barcelona van escriure als ducs de Borgonya, així com als consellers de Bruges, en referència a una nau catalana que havia naufragat prop de l'Esclusa i els béns de la qual havien estat presos pels oficials del duc.

Encara el 1436, tenim notícies d'una altra galera que havia partit de Barcelona en direcció a Flandes i que els corsaris anglesos havien pres prop de l'Esclusa. Els magistrats de la ciutat de Barcelona es van adreçar a Enric VI d'Anglaterra per solucionar l'afer.⁸

I el 1449, la galera patronejada per Francesc de Junyent fou sorpresa per pirates anglesos, de retorn de Flandes.⁹

A banda de les embarcacions catalanes, era freqüent que vaixells castellans, biscaïns o flamencs, seguissin el mateix trajecte.¹⁰ El 1456, per exemple, una nau flamenca carregada de mercaderies per compte de Gérard Groote, regidor de Bruges, i de Badouin de Hustere, mercader de la mateixa ciutat, arribà al port de Barcelona; i el 1516 una nau flamenca carregada amb mercaderies de Flandes i Anglaterra es dirigia a Barcelona quan fou atacada a prop de Mallorca pel cors turc.¹¹

Les marines estrangeres més habituals en aquesta ruta, però, eren les italianes. Molt abans que la flota catalano-aragonesa, els genovesos i venecians ja havien iniciat el seu comerç marítim amb el nord des de finals del segle XIII. Davant les dificultats del trajecte, amb el temps, les embarcacions catalanes cap a Flandes

5. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 23-24; HYE, *Fondations...*, pàg. 95.

6. Jules FINOT, *Étude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au Moyen Âge*, Paris, A. Picard et Fils, 1899, pàg. 126-128.

7. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 25; HYE, *Fondations...*, pàg. 95.

8. HYE, *Fondations...*, pàg. 95.

9. Núria COLL, «Una companyia barcelonesa para el comercio de paños (1400-1480)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 5 (1968), pàg. 359.

10. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 33, n. 17 i pàg. 39, n. 37.

11. HYE, *Fondations...*, pàg. 93-94, 96.

foren substituïdes per les italianes, de major capacitat, i els nombrosos mercaders catalans residents a Bruges les utilitzaren per al transport de les seves mercaderies: les genoveses, primeres a fer la ruta cap a Flandes, però, sobretot, les venecianes. Cap els anys 1312-1213, després de l'aliança entre Venècia i la Corona catalanoaragonesa, començaren a circular un grup de tres o quatre galeres venecianes que un cop l'any partien cap a Flandes i Southampton, fent escala a diversos ports de la península Ibèrica, tant a l'anada, per recollir mercaderies, com a la tornada, per deixar-hi productes d'importació. Del territori de la Corona d'Aragó solien aturar-se a l'illa de Mallorca, redistribuïdora de productes africans, així com de sal eivissenca i llana menorquina, o a València, avantport de la zona castellana i de la rica zona agrícola valenciana. La comunicació d'aquests dos ports amb Barcelona mitjançant embarcacions menors era fàcil i ràpida.

El 1397, la companyia *Diamante* afirmava des de Bruges: «Cada dia venen de Mallorca a Bruges bastants naus». I a finals del segle XIV, trobem documentats diversos exemples de galeres venecianes parant a Mallorca i en algun cas a Barcelona.¹²

Les relacions entre la companyia toscana de Francesco Datini –amb seu a Barcelona i València des de 1393-1394 i a Mallorca des de 1395–, amb les també toscanes de *Diamante e Altobianco* i *Aliso degli Alberti* a Bruges, ens proporcionen només un dels nombrosos exemples d'actives societats d'aquell país establertes a les principals ciutats europees i actuant-hi com a redistribuïdores de draps del nord.¹³ Barcelona era una de les places dirigents dels Datini i principal consumidora, amb relacions amb Navarra, Saragossa, Aquitània, Tortosa o Cotlliure. Tot i que també hi ha notícies de flamencs establerts a Barcelona, com ara el mercader Copi Matis, compartint negocis amb el també flamenc Gerard Plenier,¹⁴ o bé Jean Drooghe, de Bruges, batedor d'or, que mor a Barcelona el 1445,¹⁵ en general van ser els italians els grans exportadors de productes del nord als segles XIV i XV.

D'altra banda, una altra eina per conèixer la regularitat de l'arribada dels vaixells que sortien de Flandes des de mitjan segle XV són els registres dels drets d'ancoratge, la taxa que havia de pagar tot vaixell que recalava a Barcelona.¹⁶ Aquests registres només en algunes ocasions ens faciliten informació sobre les mercaderies carregades, però queden registrats tots els vaixells que venien de Flandes amb les seves dates d'arribada. Podem saber la freqüència amb què viatjaven els vaixells des del nord, l'època escollida, els tipus de naus utilitzades i la seva capacitat.

Diversos factors eren decisius a l'hora d'emprendre un viatge llarg en galera, la nau més usada pel comerç amb Flandes. Un dels perills més temuts eren les

12. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 32-35.

13. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 229.

14. *AHPB* (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 1457-1460.

15. HYE, *Fondations...*, pàg. 93, 96.

16. Claude CARRÈRE, «Le droit d'ancrage et le mouvement du port de barcelone au milieu du xv siècle», *Estudios de Historia Moderna* (Barcelona), III (1953).

tempestes, més freqüents a l'hivern. El viatger alemany Jeronimus Münzer, testimoni de l'època, explica:

El *Águila*, digo, aquel día, a cinco leguas del puerto de Lisboa naufragó súbitamente, a causa de las grandes tempestades [...]. Por aquellos días, desde Marsella hasta Valencia perecieron destrozados, en el mar o en los puertos, más de cincuenta navíos.¹⁷

Però les naus viatjaven igualment a la tardor o a l'hivern.¹⁸ Molt més perillosos eren els corsaris i els pirates. A banda, les mercaderies podien patir desperfectes o furts durant el viatge.

Davant d'aquests riscos, era freqüent la contractació d'assegurances marítimes poc abans de sortir de port. El 1428, el notari barceloní Bartomeu Masons creà el primer protocol exclusiu d'assegurances.¹⁹ Aquestes es feien tant sobre les naus com sobre les mercaderies i ens permeten saber quines naus sortien de quin port i quin era el seu trajecte. Així, l'any 1439, el notari Antoni Vilanova donà fe de l'assegurança que acordaren Miquel Bosser i Joan Pasqual, mercaders ciutadans de Barcelona, en nom i per part de Nicolau de Driel, mercader de Brussel·les, i del seu nebot, Joan de Driel, mercader habitant a Barcelona «sobre set bales de mercaderia et capells de diverses sorts les quals se són carregades en lo port de la Sclusa en Flandres per en Berenguer Fortuny, mercader habitant en Bruges, o altre per ell sus la galera de'n Luis Servent».²⁰

Berenguer Fortuny era un dels nombrosos mercaders catalans establerts a Bruges a mitjan segle XV, però la colònia de ciutadans d'aquesta nacionalitat hi era present, almenys, des del 1267,²¹ i anà creixent fins que el 12 d'agost del 1330 es creà a la ciutat flamenca el consolat de Catalunya.²²

Així, el consolat català seria el primer de les nacions de la península Ibèrica organitzat a Bruges i el tercer de les estrangeres, després del de la Lliga Hanseàtica, probablement del 1309, i del dels venecians, del 1322.²³ La institució estava subjecta a l'autoritat del Consolat de Mar de Barcelona i des del 10 de maig de 1487 passà a anomenar-se Consolat de les nacions d'Aragó i Catalunya, o bé de la nació d'Aragó,²⁴ donat l'increment d'aragonesos a la ciutat. Els catalans foren desplaçats paulatinament per aquests i pels valencians, fins ser totalment superats a la primera meitat del segle XVI.

17. Jerónimo MÜNZER, *Viaje por España y Portugal*, Madrid, Polifemo, 2002, pàg. 181.

18. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1977-1978, vol. I, pàg. 307.

19. Rafael CONDE, «Joan Tàrrega: comerciante y hombre de negocios barcelonés del siglo XV», *Miscellanea Barcinonensia*, XVII (1977), pàg. 77.

20. *AHPB*, sig. 165/91, Antoni Vilanova, Llibre d'assegurances, 18 de maig de 1439.

21. Valentín VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia mercantil valenciana en Amberes, en la época de Carlos V», dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1967, pàg. 734.

22. Joseph MARÉCHAL, «La colonie espagnole de Bruges, du XIVE au XVIIe siècle», *Revue du Nord* (Paris), XXXV (1953).

23. Joseph MARÉCHAL, *Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (XIVde - XIXde eeuw)*, Bruges, Société d'Émulation de Bruges, 1985, pàg. 101, n. 65.

24. MARÉCHAL, *Europese...*, pàg. 90, n. 5 i pàg. 101.

Des de mitjan segle XIV endavant, el consolat català ocupà un espai llogat a la Borsa, probablement el mateix que servia de llotja des del 1396, mencionada per primera vegada el 1356.²⁵ Alguns membres de la colònia catalanoaragonesa s'allotjaven a l'alberg de la mateixa Borsa el 1402,²⁶ a prop dels hanseàtics, venecians, genovesos i florentins. En aquests albergs residiren personatges com Bartomeu de Llobera el 1422, Bernat de Junyent el 1432 i 1433 o Valentí Sopera.²⁷ El 1527, a causa dels conflictes sorgits arran de la mort de Maria de Borgonya el 1482, el consolat i la nació d'Aragó-Catalunya, amb set membres, s'establiren a Anvers de manera definitiva.²⁸

Els membres dels consolats, bàsicament mariners i comerciants residents a Bruges, adquirien sovint els productes a exportar a les nombroses fires locals. Les primeres notícies que documenten mercaders catalans en fires flamenques o properes remunten al 1267, procedents d'unes cartes emeses per la comtessa Margarida de Flandes el 12 de setembre d'aquell any acordant la reducció de taxes per als mercaders del sud de França, Castella, Aragó i Catalunya que freqüentaven la fira de Lilla,²⁹ localitat que potser ja visitaven al segle XIII.³⁰ A la mateixa època, mercaders catalans freqüentaven les fires d'Ieper, Saint Omer o Bruges, on hi tenien magatzems.

El 1281, els catalans eren presents en el conflicte sobre el dret de pesatge de les mercaderies a Bruges, adreçant-se al burgmestre de la ciutat i posteriorment al comte de Flandes.³¹ Igualment, apareixen presents a la fira d'Ardembourg i se'ls sap relacionats amb d'altres ciutats holandeses, com ara Dordrecht, on el mercader català Jaume Villaseca residia a finals del segle XIII.³²

Les fires de Flandes, que prendrien el lloc a les de la Xampanya, es començaren a desenvolupar al darrer terç del segle XI, essent la més antiga la de Thorout, documentada des de 1084, i que era un gran mercat regional, encara no internacional. Després aparegueren les fires de Lille i Ieper, ciutades des de 1127, ja amb una organització desenvolupada.³³ L'any 1200, a Bruges se li concedí una de les cinc fires de Flandes que formaven un cicle anual perpetu, una mena de mercat ininterromput a la zona. Bruges s'erigí com el principal port marítim, tot i els constants problemes d'arenament de la zona que van provocar l'apertura del canal del Zwin, la fundació de Damme com a avantport el 1180 i finalment la creació

25. Es tracta de la més antiga llotja documentada d'una nació estrangera.

26. Valentin VERMEERSCH (ed.), *Bruges and Europe*, Anvers, Fonds Mercator, 1992, pàg. 170; MARÉCHAL, *Europese...*, pàg. 91.

27. COLL, «Una companyia...», pàg. 348 i 358; CONDE, «Joan Tàrraga:..., pàg. 60.

28. Joseph MARÉCHAL, «Le départ de Bruges des marchands étrangers (xve et xvie siècle)», *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 88 (1951), pàg. 47, n. 126.

29. Jules FINOT, *Étude historique sur les relations...*, pàg. 315-316.

30. HYE, *Fondations...*, pàg. 92-93.

31. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 18.

32. Antonio DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Cámara oficial de Comercio y Navegación, 1962 (1779), vol. II, pàg. 108.

33. Henry LAURENT, *La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens*, Brionne, Gérard Montfort, 1978, pàg. 38.

d'un nou port extern, l'Esclusa, documentat des del 1290 i connectat amb Bruges mitjançant un canal.³⁴

La presència simultània a Bruges de mercaders i mercaderies de molt diversa procedència convertí la ciutat en el mercat europeu més gran del segle XIV, on mercaders de tot arreu intercanviaven amb facilitat tota mena de productes. La ciutat es transformava, mostrant les diverses mercaderies a les places, mercats, botigues o a les *pand*. El moviment al port de la ciutat ens el descriu el noble espanyol Pero Tafur, que el 1438 viatjava pel Pròxim Orient i Europa:

Esta çibdat de Brujas es una gran çibdat muy rica é de la mayor mercadería que ay en el mundo, que dizen que contienden dos lugares en mercadería, el uno es Brujas en Flandes en el Poniente, é Veneja en el levante; pero a mi paresçer, é áun lo que todos dizen, es que muy mucho mayor mercadería que se faze en Brujas que no en Veneja (...) é allí concurren todas las naçiones del mundo, é dizen, que dia fué que salieron del puerto de Brujas 700 velas.³⁵

El mercat internacional de Bruges arribà al seu punt àlgid a la primera meitat del segle XIV. Cap el 1550, Bruges ja no oferia tan bones oportunitats a artesans i pintors, mentre que Anvers guanyà terreny des del segle XV i acabà suplantant-la com a mercat internacional. La ciutat la cita de nou Pero Tafur, el qual, després de passar per Bruges i veure que «todos los mercaderes eran ydos á la feria de Anvéres», marxà cap a aquesta localitat i explica el que hi troba:

Esta es, la feria que aquí se faze, la mejor que en mundo todo ay, é sin dubda, quien quisiere ver el mundo junto, ó la mayor parte dél en un lugar ayuntado, aquí se podría ver [...] en un monesterio de Sant Françisco se vende todo lo e pintura, é en una yglesia de Sant Juan todos los paños de Ras, é en un monasterio de Sant Domingo toda la orfebreria de oro, é así repertidos por los monesterios é yglesias, é despues por las calles todas las otras cosas.³⁶

I afegia, en referència als mercaders:

Pues los de España tanto é más que ningunos la finchen.

Aconseguit el producte a exportar, es carregava amb grues especialitzades (*Figura 1*) a la nau assegurada, que partia cap a la seva destinació, en el nostre cas, el port de Barcelona.

Un cop arribava el producte, es venia en quantitats grans i petites. Si els volums eren grans, el mercader podia fer alhora d'abastidor i venedor. En altres casos, es feien subhastes públiques i, si el producte era un encàrrec, anava directament a

34. Jan Albert VAN HOUTTE, «The Rise and Decline of the Market of Bruges», *The Economic History Review*, New Series, 19-1 (1966).

35. Pero TAFUR, *Andanças e viajes de un hidalgo español*, Barcelona, El Albir, 1982, pàg. 251.

36. TAFUR, *Andanças...*, pàg. 258-260.

satisfer les necessitats del demandant. D'aquesta manera s'incorporava el luxe nòrdic a les cases barcelonines.

L'esplendor perdut

De tot aquest allau de mercaderies vingudes dels països del nord, una bona part s'ha perdut, però n'ha quedat constància de l'existència en els documents notariais –inventaris i encants o assegurances marítimes–, on, amb freqüència, apareixen objectes que vénen de Flandes. Juntament amb les peces conservades, no recollides aquí, aquests documents ens poden donar una idea de com es visqué el luxe nòrdic a la Corona d'Aragó a finals de l'Edat Mitjana.

Dels diversos tipus de peces importades del nord, els que trobem amb més freqüència són els tapissos. Sovint ornaven els carrers durant els grans esdeveniments: l'any 1431, hi ha constància de la compra, per part dels diputats de Barcelona, de diversos draps “de Ras”, per penjar-los en les festes del Corpus, en la de Sant Jordi i d'altres.³⁷ Però, bàsicament, els tapissos decoraven els murs de les esglésies i els palaus. Als actuals antics territoris de la Corona d'Aragó en resten quatre grans conjunts, amb sèries incompletes: la col·lecció de la catedral de Saragossa; la de la de Tarragona; el conjunt de la Seu Vella de Lleida (de les vint peces documentades arran de la visita del bisbe Villatoriel,³⁸ només en resten disset, algunes d'elles disperses, i d'una més només se'n tenen testimonis gràfics, un fragment de *La Luxúria* de la sèrie *Vicis i virtuts*),³⁹ i finalment el conjunt del Palau de la Generalitat de Catalunya, ara amb poc més d'una desena de tapissos, però amb constància documental d'altres peces, desaparegudes. El 1431, Berenguer Arnau, Joan Bosch i altres membres de la Diputació del General, adquiriren a Bartomeu Tàrrega, mercader de Barcelona, «dos draps de Ras istoriats de la història de Sent Jordi e quatre banchals».⁴⁰ El 1453, diversos diputats remuneraven Miquel Nadal i Johan Huguet per haver pintat tres draps que havien de ser enviats a Arràs per convertir-se en tapissos, gestió de la que s'encarregaren, l'any següent, Berenguer d'Aguilar i el flamenc Gerard Plovier. El 1455, es pagava a Copi Matis, mercader de Bruges, per gestionar la realització a Arràs de diversos draps amb la història de sant Jordi, retornant-ne després els patrons. Encara el 1484, altres diputats pagaven a Gaspar Bonet i Pere Alemany per pintar sobre pergamí models per a diversos tapissos que havien de ser fets a Arràs, representant les conquestes de València, Mallorca, Granada i Nàpols. I també, en un inventari del 1498, apareixen dos draps d'Arràs per a la capella, amb la història de

37. Josep PUIG I CADAVALCH i Joaquim MIRET I SANS, «El palau de la Diputació General de Catalunya», dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III (1909-1910), pàg. 403.

38. *Tapissos de la Seu Vella* (catàleg), Lleida, Fundació “La Caixa”, 1992, pàg. 15.

39. Francesc FITÉ i Carme BERLABÉ, «Els tapissos de la Seu Vella. Noves dades i apotacions», dins Prim BERTRAN (dir.), *El bisbe Ferrer Colom. La llum, els tapissos i les portades plateresques de la Seu Vella*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1992, pàg. 146.

40. PUIG I MIRET, «El palau...», pàg. 403.

Nabucodonossor i la Nativitat amb els Reis, respectivament.⁴¹ Tot això ho va veure un monjo franciscà que visità el Palau de la Diputació del General al segle XVI:

Otra estancia que sirve de guardarropa, que no tiene precio lo que aquí se guarda principalmente paños de seda y tapicería riquísima si la hay en España, o como saben los que han visto la tapicería que trajo de Flandes el señor prior don Hernando, hijo del duque de Alba, de la cual la mayor parte tienen aquí. Hay otra sala nueva, [...] toda colgada entre año de paños historiados de historias de San Jorge.⁴²

Encara, a la Cambra dels Comptes de la Generalitat hi penjaven «draps de pinzell retornats de Flandes».⁴³ A banda d'aquests quatre grans grups, n'existeixen d'altres de menors, com ara el que conformen algunes peces conservades a la catedral de Tortosa: d'una sèrie de vuit tapissos, en resten quatre amb la història de Tobies. D'un dels perduts encara es conserven testimonis gràfics anteriors al 1936. Però altres sèries havien ornat els murs de la catedral: hi ha dades documentals que, el juny de 1554, el cambrer Mateu Boteller feia donació d'un drap d'Arràs dit «de les sibiles», i el desembre de 1557 Ferran de Loaces donava cinc tapissos amb la història de Josep. El 1594, el bisbe Gaspar Punter donava cinc tapissos amb la història de Saül, i posteriorment en regalava quatre més representant els dotze mesos de l'any (desapareguts durant la Guerra Civil, se'n conserven fotografies de tres). Finalment, el bisbe encara hauria donat altres dos grups, un d'hivern i un d'estiu, per decorar la sala capitular.⁴⁴ Un altre espai, laic, ornat amb tapissos, fou la Taula de Canvi, de la que avui se'n conserven dos exemplars. Les col·leccions de nobles i monarques, però, foren de les més abundants: Pere el Cerimoniós, Joan I o Martí l'Humà,⁴⁵ amb les seves bones relacions amb Felip l'Ardit, tenien debilitat per aquest tipus d'ornaments. Alfons el Magnànim tenia agents als Països Baixos per comprar tota mena de productes de luxe: el 1453-1454, el mercader català Andreu Pol comprava quatre peces de Nabucodonossor i Assuer, així com un conjunt dissenyat per Roger van der Weyden.⁴⁶ El 1434, encarregà al batlle general de Barcelona que prengués mides de draps d'Arràs que volia encarregar a Guillem de Vexell per guarnir la sala del Tinell, la cambra dels Àngels i altres cambres reials,⁴⁷ i també vestiria la capella reial, a l'antic monestir de Predicadors de València. Pere de Portugal, el febrer de 1466, pagava un rebut sobre nombrosos tapissos, citats a l'inventari redactat a la seva mort; els «VIII draps de ras grans de

41. Per aquesta dada i les anteriors: PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 416.

42. *Peregrinació de la Yda de Catalunya*, pàg. 361. Manuscrit del Castell de Peralada. Agraïxo a Jaume Barrachina la consulta de la transcripció.

43. PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 413.

44. Joan HILARI, «El bisbe Gaspar Punter, promotor de les arts a la Catedral de Tortosa», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXIX (2003), pàg. 238-241.

45. Jerónimo DE BLANCAS, *Coronaciones de los serenísimos Reyes de Aragón*, Saragossa, Diego Dormer, 1641.

46. Marina BELOZERSKAYA, *Rethinking the Renaissance*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, pàg. 187, n. 162.

47. Josep M. MADURELL, «Documents culturals medievals (1307-1485)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXVIII (1982), pàg. 396-397.

diverses històries, nous, en els quals havia dos draps amb certs obratges d'or»,⁴⁸ en són alguns exemples. L'any 1464, el mateix monarca autoritzà la confiscació de tots els béns dels partidaris de Joan II, tapissos inclosos.⁴⁹ També l'inventari dels béns del príncep de Viana és farcit de tapisseries, especialment per ornar la capella, com ara «hun gran drap de la coronació de Nostra Dona teixit d'or, de lana e seda o altre drap dels set goigs».⁵⁰ Altres referències apareixen en mans de la noblesa aragonesa, com ara els Morlanes,⁵¹ o valenciana, com Mencía de Mendoza, que va tornar de Flandes amb una nombrosa col·lecció de tapissos per residir definitivament a València.⁵²

Entre la noblesa catalana destaquen els Cruïlla o els Montcada, i especialment farcit de tapissos és l'inventari d'Hipòlita de Requesens.⁵³ Lluís Desplà i Miquel Mai també en col·leccionaven.⁵⁴ Els mercaders també en tenien: en les assegurances marítimes apareix amb freqüència el nom del flamenc Copi Matis, associat a càrregues de tapisseries: el gener del 1458 el trobem assegurant «III bales teles de tapisaria»;⁵⁵ o el 1467, «bales en les quals ha draps de lana fins de Anglaterra e de Flandes».⁵⁶ D'altres noms freqüentment relacionats amb mercaderies provinents de l'Esclusa són els del solsoní Pere Cirera,⁵⁷ l'italià Francesch Pipinelli⁵⁸ o el català Pere Font.⁵⁹ Al diari de Dimas Ferrer, valencià establert a Anvers, hi consta també l'abundància de tapissos enviats a la Corona d'Aragó des d'aquesta ciutat.⁶⁰ Els inventaris dels mercaders barcelonins en van plens: Jaume Codina tenia «set tapissos amb figures»;⁶¹ Antoni Cases,⁶² a més de nombrosos draps de pinzell, «I altre drap de ras [...] ab la ystòria del pobre pelegrí», entre d'altres. En tenien en gran quantitat el mercader Benet Ubach, guardats en diferents caixes «de navegar»,⁶³ o Jaume Croanyes.⁶⁴ A banda dels mercaders, apareixen nombrosos draps d'Arràs en els inventaris de personatges ben situats econòmicament, com ara Bernat Ribalta, doctor del Reial Consell,⁶⁵

48. Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Pere de Portugal "rei dels catalans" vist a través dels registres de la seva cancelleria*, Barcelona, IEC, 1936, pàg. 229, doc. 36; *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, Salvador SANPERE I MIQUEL, *Los cuatrocientistas catalanes. Historia de la Pintura en Cataluña en el siglo XV*, Barcelona, L'Avenç, 1906, vol. I, pàg. 9-11.

49. Joan MOLINA, «Pedro de Portugal y la promoción de las formas artísticas en Barcelona (1464-1466)», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, XLIII (1991), pàg.70.

50. *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, XXVI, 1864.

51. Carmen RABANOS FACI, *Los tapices en Aragón*, Saragossa, Librería General, 1978.

52. Miguel FALOMIR, «El duque de Calabria, Mencía de Mendoza y los inicios del coleccionismo pictórico en la Valencia del Renacimiento», *Ars Longa*, 5 (1994), pàg. 124.

53. *AHCB*, Notarial, I.28, 1526.

54. *AHCB*, Notarial, I.32, 1548; Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973-1975, vol. III, pàg. 348-361.

55. *AHPB*, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 2 de gener de 1458.

56. *AHPB*, sig. 165/95, Antoni Vilanova, *Sextus liber securitatum*, 3 d'abril de 1467.

57. *AHPB*, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 2 de gener de 1458.

58. *AHPB*, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 21 d'agost de 1458.

59. *AHPB*, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 20 de març de 1459.

60. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

61. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vol. II, pàg. 627.

62. Josep M. MADURELL, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, X (1952), pàg. 303-310.

63. *AHCB*, Notarial, I.32, 1548.

64. *AHCB*, Notarial, I.29, 1531.

65. *AHCB*, Notarial, I.31, 1542.

Magdalena, filla de Jaume Planes, notari i escrivà del Consell,⁶⁶ o Francesc Vernagal,⁶⁷ ciutadà de Barcelona. N'apareixen pocs en mans dels menys afortunats, que es conformaven adquirint draps de pinzell.⁶⁸

Dins d'aquesta varietat de peces, hi predomina la temàtica religiosa. Abunden les històries de l'Antic testament: Miquel May, tenia «un altre drap de ras [...] al mig un rey al cap del qual stà un títol lo qual comensa no tens rey Nabubugadenosor».⁶⁹ Al palau de la comtessa Hipòlita de Requesens hi trobem «sinch pessés de drap de ras velles en la huna de les quals stà figurada la història de Moysès».⁷⁰ A l'inventari de Pere de Portugal hi apareix «un cubertor de lit petit de ras ab la figura de Sampsó qui obre la bocha al leho».⁷¹ Al de'n Bartomeu Pujol, «hun drap de pinzell petit ab la Istòria de Salamó»,⁷² o al d'Antoni Cases⁷³ un «drap de pinzell [...] ab la ystòria de la Reyna Sabba passant un riu». De temàtica novotestamentària, Joan Salvi⁷⁴ té «un drap de pinsell en que's pintada la ystòria de Sanct Johan degollat», o Francesc Vernagal⁷⁵ «un drap de pinsell del degollament de Sant Johan Batista». Són recurrents les Nativitats i Epifanies: Pere de Portugal tenia «un drap de ras petit ab la adoració dels tres reis d'Orient e un crucifix»⁷⁶ o bé Antoni Cases⁷⁷ «I drap de pinzell [...] ab la ystòria de la nativitat de Nostro Senyor e de la adoració dels III reis d'Orient». I amb la Mare de Déu com a protagonista tenim la «portalera de ras de la salutació de nostra dona», del mercader Jaume Croanyes.⁷⁸ Pere de Portugal tenia «un pal-li de ras ab la Verge Maria al mig ab lo infant al bras ab dotze vergens cascuna», o «un drap de ras de la coronació de la Verge Maria». D'entre els sants, foren els preferits Sant Jordi i Sant Antoni: al citat inventari d'Antoni Cases apareix «I drap de pinzell antich [...] en lo qual és pintat Sanct Jordi matant lo drach», i Miquel May tenia «una raspallera de personatges ab brots y un cavaller que palla ab un drach». Pere Teixidor preferia ornar casa seva amb «un drap de pinzell gran en que és figurat antichrist».⁷⁹ De temàtica profana, abunden els tapissos inspirats en la mitologia clàssica, especialment en la guerra de Troia. Francesc Vernagal,⁸⁰ ciutadà de Barcelona, tenia «un altra portalera de les amasones de ras», i Frederic de Portugal⁸¹ «hun drap de ras gran de la història de París», o bé «dos draps de ras [...] segons es diu déu Dionís», i encara «altres quatre draps [...] de la història de Eneas». Antoni Cases, d'entre diverses peces recosides, en tenia una amb «Paris ab

66. *AHCB*, Notarial, I.29, 1532.

67. *AHCB*, Notarial, I.28, 1524.

68. Josep SOLER I PALET, «L'art a la casa al segle xv», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1916).

69. *AHCB*, Notarial, I.32, 1548.

70. *AHCB*, Notarial, I.28, 1526.

71. *AHCB*, ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, f. 20v.

72. SOLER, «L'art...», pàg. 298.

73. MADURELL, «El pintor...», pàg. 310.

74. *AHCB*, Notarial, I.30, 1536.

75. *AHCB*, Notarial, I.28, 1524.

76. *AHCB*, ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, f. 19r.

77. MADURELL, «El pintor...», pàg. 305.

78. *AHCB*, Notarial, I.29, 1531.

79. SOLER, «L'art...», pàg. 302.

80. *AHCB*, Notarial, I.28, 1524.

81. *AHCB*, Notarial, I.30, 1539.

les tres deesses nues» i també un «drap de pinzell ab la ystòria del conquistament de Jason del velló de or», i Miquel May un «drap de Tornay larch foredat de diverses colors en lo qual és la instòria de Hèrcules ab un jagalt».

Un altre grup temàtic presenta personatges destacats. Pere de Portugal tenia tres tapissos d'aquesta mena: el primer, «un drap de ras de la ystòria del Rey Artús, Carles Magnes e Godofrè de Billon», presenta als tres cristians; el segon, els tres pagans, «un drap de ras de la història de Éctor, Alexandre e de Juli Cèsar»; finalment, tres personatges bíblics, «un altre drap de ras de la història de Josuè, David e de Judes Mechabeu».⁸² Frederic de Portugal tenia «tres draps de ras [...] de la història de Alexandre petits»; o bé Antoni Cases, «I drap de pinzell [...] en lo qual és pintat lo Rey Alexandre ab altres homes armats batallant e alboredes».

De temàtica històrica més o menys recent, en mans del Conestable figurà un «altre drap de ras vell ab ymages antigues de la història de Seladin e del Rey Luis de França», i un cop més Antoni Cases, que tenia «I drap de pinzell [...] ab ystòria de batalles de turchs ab christians». I Francesc Maldà, «hun drap de pinzell de la presa de Contestinoble».⁸³ També hi trobem al·legories: a l'inventari d'Antoni Cases hi figurà «I drap de pinzell de tela blanca ab III ymages de dones representants les tres Virtuts Theologals», i al del Conestable, «altre drap de ras antich de la història de la Fama [...] ab diverses figures de homes antichs virtuosos». Propietat de Miquel May era «el drap de ras de Tornay en lo qual ha molts personatges et animals et specialment una dama que té lo alicorn per la banya». D'entre les representacions freqüents de la Roda de la Fortuna, destaquen les de Pere de Portugal, com ara la «portalera de ras ab una figura gran al mig de quatre petites al entorn ab la divisa de fortuna». I Elionor Bolet⁸⁴ tenia un «drap de pinzell pintat ab hun salvatge en mig».

D'entre les escenes de vida quotidiana, Pere de Portugal mostrava «un drap de ras on són figurats los dotze mesos del any». Pere Destorrent⁸⁵ tenia «huna portalera de ras ab un pastor et una pastora» i encara «altra portalera de ras ab una donzella sonant huna arpa». O Francesc Vernagal⁸⁶ «un altre drap de ras petit de la joyha de personatges». Entre aquests temes populars hi apareixen homes tocant la xaramia, homes i dones ballant –entre d'altres, «lo ball de Scocia»– o natures mortes amb fruites. Especialment freqüents són les escenes de caça. Pere de Portugal en tenia més de deu, entre elles, «un drap de ras ab diverses figures de homens de cavall e de dones a caça de lehó». També Antoni Cases tenia «I drap de ras antich ab diverses figures d'òmens e donas, ab cassa de ribera e ab brots».

Finalment, els tapissos més abundants per econòmics són els “de brots” o “verdures”, en els que les representacions vegetals engoleixen la superfície del tapís. En tenia Angela de Medalia⁸⁷ («dos draps de ras de praderia ab brots»). Més curiosos són els exemples d'Antoni Cases («altra parell de banchals de Tornay ab titols e grius e brots sotils e squinsats» o bé «un drap de pinzell [...] en lo qual ha

82. SANPERE I MIQUEL, *Los cuatrocentistas...*, vol. I, pàg. 9-11.

83. SOLER, «L'art...», pàg. 292.

84. *AHCB*, Notarial, I.32, 1548.

85. *AHCB*, Notarial, I.29, 1533.

86. *AHCB*, Notarial, I.28, 1524.

87. *AHCB*, Notarial, I.29, 1532.

pintat una praderia ab hòmens e donas a cavall e I faysant, una perdiu, e una guatlla ab sos pollets e altres aucells»).

A banda dels tapissos, s'importaven tota mena de teixits i brodats. Francesch Pipinelli⁸⁸ assegura «bales de telas de Barbant» o Johan Gili⁸⁹ una «bala de bordats».

En el camp de la pintura, la temàtica és religiosa en la majoria dels casos. Davant de peces conservades, com ara la col·lecció de retaules facticis de Pedralbes, moltes altres han desaparegut. A València, només es coneix l'actual ubicació d'algunes de les que adquirí Mencía de Mendoza.⁹⁰ Alfons el Magnànim adquirí retaules de Jan van Eyck el 1444, desaparegut el *Sant Jordi* que posseï. En els inventaris sovint apareixen retaules que venien de Flandes: a destacar el cas de Rafel Morlà, mercader mallorquí, que a la seva mort, el 1538, tenia un gran nombre de peces flamenques.⁹¹ Al *Quadern* de Dimes Ferrer⁹² consta l'enviament cap a València de «una caxetta de pintures» amb quatre quadres del mestre Ughue de Bruixes, identificat amb Hugo Provost.⁹³ És també coneguda la subhasta de pintures de Flandes feta a Barcelona per Francesc Serra el 1529. Els inventaris barcelonins citen una gran quantitat de taules en mans de particulars, però en rares ocasions n'especifiquen la procedència: en mans de Pere de Portugal, Miquel May o Joan Llop, n'hi havia que, per les seves característiques (petites dimensions, pintades a l'oli sobre fusta de roure), ens poden fer pensar en els Països Baixos del sud. Si s'especifica, en canvi, en l'inventari d'Antoni Cases,⁹⁴ que tenia una taula de roure de Flandes amb la *Verge i el nen*, o en el de Berenguer de Junyent,⁹⁵ amb «un retaule obra de Flandes», d'una Crucifixió amb la Verge i Sant Joan. També el citat monjo franciscà, en passar per Sant Miquel de Cuixà, hi trobà que la sagristia era «rodeadas de cuadros de figuras de Flandes, que contienen los Misterios de Cristo. Comienzan desde la Anunciación del Ángel hasta la Ascensión del Señor a los cielos».⁹⁶ O bé, de la capella de Gaspar Comte, a Figueres, que tornarem a citar, escriu:

El altar de los reyes es todo de pintura, hermosísimo, pintado en Flandes. Pintose en el año 1540.⁹⁷

Una altra especialitat flamenca foren els retaules tallats en fusta, o marbre en ocasions, menys citats en la documentació. Conservem, per exemple, el senzill «retaulet de Santa Marta» al Monestir de Pedralbes. En canvi, desconeixem

88. *AHPB*, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 12 de juliol de 1456.

89. *AHPB*, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 4 de juny de 1456.

90. FALOMIR, «El duque...»

91. Gabriel LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, Palma de Mallorca, Luis Ripoll, 1977, vol. I, pàg. 191-193.

92. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

93. Miguel FALOMIR, *Arte en Valencia, 1472-1522*, València, Generalitat Valenciana, 1996, pàg. 439.

94. MADURELL, «El pintor...», pàg. 305.

95. SOLER, «L'art...», pàg. 305.

96. *Peregrinació...*, pàg. 163.

97. *Peregrinació...*, pàg. 212.

l'actual ubicació del tríptic de l'*Epifania* (Figura 2), tallat en fusta i amb les ales pintades, que fins el 1922 era a la casa Dalmases de Barcelona.⁹⁸

Donada la fragilitat de les figuretes, els retaules en ocasions venien desmuntats. És el cas del de l'altar major de l'antiga església del monestir franciscà situat a l'Edat Mitjana als afores de Figueres, avui desaparegut. Ens el descriu el franciscà que el visità a mitjans del segle XVI.⁹⁹ Sobre una Nativitat es situaven en fornícules, Sant Francesc, la Verge amb el nen i Sant Antoni de Pàdua. Al damunt, Déu pare beneint i sostenint l'orbe. Almenys la figura de la Verge era de marbre i totes eren daurades:

Todo el retablo es blanco y dorado y todo bruñido, que parece echar de sí claridad [...]. El dicho retablo se hizo en Flandes y le enviaron en piezas.¹⁰⁰

El nom del mercader de Figueres que comprà el retaule, Narcís Comte, era inscrit en lletres d'or sota el seu escut d'armes a ambdós costats de l'altar. El mateix monjo ens parla d'un grup del Sant Sepulcre que es trobava en l'anomenada capella dels Reis¹⁰¹ del citat monestir, la descripció del qual mereix ser reproduïda en la seva totalitat:

El Santo Sepulcro está en una capillita honda, todas las imágenes son de bulto y de madera. El Santo Sepulcro tiene de largo, ocho palmos y tres de ancho, el cual está abierto, como aparejado, para que pongan en él el Santo Cuerpo. Está jaspeado. Luego, encima, sin que toque el arco, una toalla blanca y a sus extremos dorada, tiene diez palmos de largo, desplegada y sobre ella, está tendido el Santo Cuerpo del Señor, con una mano tan al vivo sacada que verdaderamente parece muerto y pone gran lástima y compasión. Esta toalla con el Santo Cuerpo sustentan en el aire. A los pies, José Ab Arimashia y a la cabeza, Nicodemus, no teniendo más que el extremo de la toalla y los dos miran con vivas lágrimas al redentor. Nicodemus está hecho viejo y calvo y le falta un diente. A la parte de la cabeza está San Juan Evangelista, en pie, muy hermoso, la boca un poco abierta, con las lágrimas por los carrillos. A la parte de los pies, la Santa Magdalena, una María, las dos con las bocas un poquito abiertas y las lágrimas por los carrillos. Después de la María, la Santísima Virgen,

98. Fou present a les exposicions de Barcelona de 1867 i 1902: *Catálogo de la Exposición Retrospectiva, de obras de pintura, de escultura y artes suntuarias: celebrada por la Academia de Bellas Artes en junio de 1867, y formado con arreglo a las relaciones presentadas por los señores expositores*, Barcelona, Celestino Verdaguer, 1867, pàg. 70, núm. 1.651; *Informe sobre el resultado de la Exposición retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867 dado a la misma Academia por la comisión encargada de dicha exposición*, Barcelona, Celestino Verdaguer, 1868, pàg. 16; Jaime SERRA Y GIBERT, *Álbum de la Exposición Retrospectiva, de obras de pintura, escultura, arquitectura y artes suntuarias, celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867*, Barcelona, Celestino Verdaguer, 1868, pàg. 18, lám. XIII, núm. 19; Carlos DE BOFARULL Y SANS, *Catálogo general de la Exposición de arte antiguo*, Barcelona, Reproducciones artísticas Thomas, 1902, pàg. 52-53, núm. 386.

99. Antoni EGEA CODINA, «Aproximació a la Figueres i els figuerencs del segle XVI», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 23 (1990), pàg. 177.

100. *Peregrinació...*, pàg. 211.

101. S'hi enterrà el citat Gaspar Comte, germà de Narcís.

inclinada hacia el hijo, afligidísima, llena de lágrimas, pone compasión y lástima de ver como está amortecida y descolorida, con los brazos tendidos y manos abiertas, como si quisiera con ellas tocar el cuerpo del unigénito hijo. La otra María falta, porque llevándolos de Flandes (donde se hicieron todos) para España y moviéndose gran tempestad en el mar, la echaron en las aguas con gran devoción y dicen que cesó luego la tempestad.¹⁰²

Un altre exemple desaparegut és un crucificat que Alfons el Magnànim comprà al mercader flamenc Martí Bossa per a la capella del Palau Reial el 1425.¹⁰³ Les anomenades figuretes de Malines, avui disperses pels museus, gaudiren d'un èxit extraordinari cap a finals del segle XV i principis del XVI. Al mercader Dimes Ferrer el trobem exportant des d'Anvers cap a València «tants jezuzes y altres images en bulto» que prèviament havia pagat a Joan Escrit, de Malines.¹⁰⁴ Similars a aquestes, se'n troben d'altres fetes en fang cuit, habitualment del nen Jesús. Als inventaris trobem que Joan Llop, mercader alemany resident a Barcelona, tenia «II o III cents noms de Jesús, de terra cuita, venguts de Flandes».¹⁰⁵ També el Calvari de terra cuita que presidia el refector de Pedralbes, avui desaparegut, s'ha suposat de procedència nòrdica.¹⁰⁶ Trobem poques mencions d'altres tipologies escultòriques, com els bustos reliquiariis o els tan comuns «Cristos asseguts a la roca freda».

En l'àmbit de l'escultura en bronze, conservem peces com el *Sant Martí partint la capa* valencià, o la lauda sepulcral del mercader Pere Satrilla (*Figura 3*), de l'antiga església de Santa Maria de Solsona, avui al museu del Louvre. Similar seria la del també solsoní Pere Cirera, avui desapareguda:¹⁰⁷ el 1781 era traslladada del seu lloc original, però consta que mossèn Costa i Bofarull l'havia vista i descrita ben semblant a la de Pere Satrilla.¹⁰⁸ També es desconeix què se n'ha fet d'una altra lauda, probablement importada, que es trobava a Sant Vicenç de Cardona.¹⁰⁹ I encara a l'església de Sant Francesc de Palma de Mallorca, a la capella de Sant Esteve, hi existí una xapa de bronze amb la inscripció «Feta fou esta pedra en Flandes per lo honrat N'Antoni de Soldevila en lo any MCCCC. Morí dit any».¹¹⁰ A la mateixa església, una pedra sepulcral flamenca dels voltants de 1350 ha perdut les incrustacions de llautó.¹¹¹ I a la desapareguda església dels Franciscans de Barcelona es conservaven, fins el 1834, laudes sepulcralis de comerciants flamencs, probablement arribades de Flandes.¹¹²

102. *Peregrinació...*, pàg. 212-214.

103. FALOMIR, *Arte...*, pàg. 438.

104. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

105. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vol. II, pàg. 299-300.

106. *Pedralbes. Els tresors del monestir* (catàleg), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2005, pàg. 88.

107. Ronald VAN BELLE, *Laudas flamencas en España*, Bilbao, Beta III milenio, 2011, pàg. 103-124.

108. Ramon RIU I CABANES, *Memoria histórica de la imagen de Nuestra Señora del Claustro*, Lleida, Imprenta Mariana, 1891, pàg. 96.

109. Xavier SITJES, *L'art funerari medieval a la conca alta del Llobregat*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1994.

110. LLOMPART, *La pintura...*, vol. I, pàg. 189.

111. BELLE, *Laudas...*, pàg. 51-53.

112. HYE, *Fondations...*, pàg. 94.

Una altra mena d'objectes de gran acceptació arreu d'Europa eren les làmpades, canelobres i similars, fets de llautó o altres metalls. Coneixem la làmpada de llautó conservada a Solsona, procedent de Valdeperes (*Figura 4*), o la del monestir de Santa Maria la Reial de Mallorca, amb decoració de babuïns.¹¹³ Una de les compres del mercader Dimas Ferrer a Anvers consistí en vuitanta-quatre canelobres per dur a València.¹¹⁴ I també era flamenc el d'Antoni Cases¹¹⁵ («un canalobre molt gran de lauto de Flandres ab VI branchas ab la ymage de Nostra Dona qui té Jesús al bras»). Potser també ho eren els d'Arnau Daspa¹¹⁶ («hun canalobre gran de meniador ab sis branques y hun lleó al cap ab son gorniment») o el de Pere Simon¹¹⁷ («hun canelobre de lautó de sis branques de una candela que penja al menjador»).

També s'importaven complexos faristols de llautó o de bronze. A Barcelona se'n coneixia l'existència de dos, el primer donat el 1427 pel mercader Joan de Junyent a la parròquia de Santa Maria del Mar: una àliga de bronze amb les ales esteses per sostenir llibres i el peu format per tres lleons de bronze, cada un sostenint una columna helicoidal.¹¹⁸ El 1421, era Pere de Torrents qui en regalava un de similar a l'església dels predicadors de Barcelona,¹¹⁹ també en forma d'àliga, sobre un peu amb sis imatges de profetes i sis figures de lleons.

Altres peces de menor envergadura i de diversos metalls són el gran número de baces o plats petitoris, de llautó generalment, que es troben dispersos pels museus i en mans de particulars, procedents de diverses ciutats septentrionals. Les assegurances marítimes indiquen que se'n carregaven des de l'Esclusa. Copin Matis assegurà,¹²⁰ entre d'altres coses, «VIII tonells conques bacins», o Francesc Pipinelli,¹²¹ «certa quantitat de bacins de lautó e conchas d'aram». Segons paraules de Francesco Datini, se'n venien de tota mida a la Ciutat Comtal i es comptaven per centenars.¹²² Peces similars a les dels nostres museus, amb les mateixes escenes, apareixen sovint als inventaris. Al de Joan Clergues¹²³ hi trobem «tres bassines de lautó en la una enmig és Sant Jordi en l'altra Adam y Eva l'altra ballonada». Les peces de coure de Flandes també les trobem amb freqüència, especialment decorades les aixetes. Magdalena, donzella de Barcelona, posseïa tota una vaixela d'estany de Flandes, amb plats, escudelles o salsers.¹²⁴ Frederic de Portugal¹²⁵ tenia fins a quinze plats d'argent «flamenchs» de diverses mides, potser algun similar al conservat al Palau Episcopal de Tortosa (*Figura 5*). De bronze i ferro s'importaven les famoses campanetes litúrgiques de Malines, així com petits crucifixs.

113. *La Pintura gòtica hispanoflamenca: Bartolomé Bermejo y su época* (catàleg), Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2003, pàg. 71.

114. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...

115. MADURELL, «El pintor...», pàg. 305.

116. *AHCB*, Notarial, I.30, 1535.

117. *AHCB*, Notarial, I.29, 1530.

118. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vol. II, pàg. 231.

119. *Catalunya medieval* (catàleg), Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, pàg. 227-228.

120. *AHPB*, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 21 de maig de 1460.

121. *AHPB*, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 20 d'abril de 1456.

122. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 149.

123. *AHCB*, Notarial, I.30, 1545.

124. *AHCB*, Notarial, I.29, 1532.

125. *AHCB*, Notarial, I.30, 1542.

Tenim també referències a mobles importats en els inventaris. Miquel May,¹²⁶ tenia a la sala de casa seva, a més de diversos rellotges, «una taula gran de roure de Flandes ab son bell peu et caxo ab son tencadura per posar les tovalles». També a l'estudi hi tenia «una taula de noguer de Flandes», i entre d'altres coses, cadires de roure flamenc, un «llit de roure de Flandes» o un mirall rodó dins «capses de roura de Flandes». També Pere de Portugal¹²⁷ tenia una «cambra de de fust de roure de Flandes ab son forniment de ferro», o bé «una sort de fusta de roure de flandes tota obrada». Antoni Cases,¹²⁸ de «IIII scabells», en tenia dos de roure de Flandes. El valencià Dimas Ferrer enviaria des d'Anvers un bon número de llits de camp cap a València.¹²⁹ En ocasions, potser els mobles eren realitzats aquí, ja que trobem personatges que a casa seva tenien fins a seixanta-cinc borns de roure de Flandes,¹³⁰ i el fuster Bartomeu Barsaló treballava sovint amb aquest material.¹³¹

En l'àmbit de la il·luminació de manuscrits, sabem que només als anys setanta del segle XVI s'exportaren a la península Ibèrica 52.000 missals i breviaris en sis anys.¹³² En els inventaris, se n'especifica la procedència només de manera excepcional. Angelina Sapila, muller del tresorer reial de Mallorca Pere de Casaldàliga, posseïa «unes Hores de Madona Santa Maria, obra de Flandes, de pergamí».¹³³ O bé, en mans de la família mallorquina dels Comellas hi hagué com a mínim tres llibres de Flandes, entre ells, «unes Hores de la Verge Maria».¹³⁴

També les vidrieres flamenques van ser producte d'importació: al segle XV, els consellers de la Generalitat feien portar de Flandes dues vidrieres amb les quatre virtuts cardinals.¹³⁵ També venien de Flandes les diverses documentades en cases particulars mallorquines:¹³⁶ el cavaller Joan de Dameto tenia «una vidriera, obra de Flandes [...] tranquada en que és pintada Nostra Dona e altres sants»; el notari Pere Moranta, «un imatge de vedrieras de obre de Flandes en que és Nostra Dona e diversos sants». I ho són les quatre vidrieres amb escenes de la Passió per decorar el refetori dels monjos de la Cartoixa de Valldemossa a Mallorca.¹³⁷

Finalment, hi ha algunes referències a instruments flamencs. Sabem que el mercader valencià Joan Gregori, a mitjan segle XV, encarregà a tallers de Bruges quatre xaramites.¹³⁸ Copin Matis féu portar de l'Esclusa, «uns órguens».¹³⁹ L'arquebisbe Frederic de Portugal,¹⁴⁰ en una cambra de casa seva al carrer Ample, hi tenia «hun orgue flamench ab tres manxes guarnit de fusta daurada».

126. *AHCB*, Notarial, I.32, 1548.

127. *AHCB*, ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, f. 52r.

128. MADURELL, «El pintor...

129. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

130. *AHCB*, Notarial, I.28, 1524.

131. *AHCB*, Notarial, I.29, 1530.

132. Dan EWING, «Marketing Art in Antwerp, 1460-1560: Our Lady's Pand», *The Art Bulletin*, 72-4 (1990), pàg. 579.

133. *La Pintura gòtica...*, pàg. 71.

134. LLOMPART, *La pintura...*, vol. I, pàg. 189.

135. PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 409-10.

136. LLOMPART, *La pintura...*, vol. I, pàg. 191.

137. LLOMPART, *La pintura...*, vol. III, pàg. 203.

138. *La Pintura gòtica...*, pàg. 107.

139. *AHPB*, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 2 de gener de 1458.

140. *AHCB*, Notarial, I.30, 1539.

Vista la gran quantitat de productes de luxe provinents de ciutats flamenques i brabançones, podem concloure que el port de Barcelona en fou la porta d'entrada a les cases barcelonines i, en ocasions, cap a altres ciutats de la Corona d'Aragó. D'aquests productes ha quedat tan sols la punta de l'iceberg del que hauria existit a finals de l'Edat Mitjana.

Figura 1. Maqueta de la grua de Bruges.

Figura 2. Tríptic de l'Epifania, antigament a la casa Dalmases, Arxiu Salvany, 1922.

Figura 3. Lauda sepulcral de Pere Satrilla. Museu del Louvre, inv. O.A. 3.211. Flandes; Bruges?, després de 1400, bronze cisellat, 149x73 cm.

Figura 4. Làmpada *Arnolfini*. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, inv. n. 555. Flandes, mitjans del segle XV, llautó fos, tornejat, burinat i retallat, 44x55 cm.

Figura 5. Plat del Palau Episcopal de Tortosa, sense inventariar. Flandes? Segles XV-XVI, argent decorat, 46 cm. de diàmetre.

